

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTEBLARIDA ONA TILI VA ADABIYOT FANLARIDAN O’QUVCHILARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Gavhar Haydaraliyevna Qo’ysinova¹

Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti magistri, Toshkent shahridagi 277 - sonli ixtisoslashtirilgan umumiy o’rta ta’lim maktabi ona-tili o’qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17390782>

ANNOTATSIYA

Maqolada umumiy o’rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlarini o’qitishda o’quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini samarali tashkil etish masalalari yoritiladi. Mustaqil ta’limni rivojlantirishda metodik yondashuvlar, pedagogik shart-sharoitlar, innovatsion texnologiyalar hamda nazorat va baholash tizimining takomillashtirilgan usullari tahlil qilingan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Kalit so’zlar: Mustaqil ta’lim, metodika, ona tili, adabiyot, innovatsion texnologiya, refleksiya, kompetensiya, interfaol usullar.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta’lim jarayoniga qo’yilayotgan talablar tubdan o’zgarib bormoqda. Ta’limning asosiy maqsadi endilikda nafaqat o’quvchiga tayyor bilimlarni berish, balki uning mustaqil izlanish, ma’lumotlarni qayta ishlash, o’z bilimni mustaqil ravishda to’ldirish va amaliy faoliyatga tadbiiq etish ko’nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, umumiy o’rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlarini o’qitishda o’quvchilarning mustaqil ta’limini samarali tashkil etish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo’lmoqda.

Ona tili va adabiyot fanlari o’zining o’ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu fanlar orqali o’quvchi nafaqat til tizimi va adabiy merosni o’zlashtiradi, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, estetik did, ma’naviy boylik, nutqiy madaniyat, ijodiy fikrlash ko’nikmalarini ham shakllantiradi. Biroq mavjud an’anaviy darslarda, ko’pincha, o’quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa uning mustaqil fikrlash, izlanish, tahlil qilish, baholash kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini yetarlicha rivojlantirmaydi.

Shu sababli, mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasini takomillashtirish, o’quvchini ta’lim jarayonining faol sub’yektiga aylantirish, uni bilim manbalarini izlashga, mustaqil o’rganishga, adabiy hamda tilshunoslik hodisalarini tahlil qilishga yo’naltirish bugungi kun ta’limining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllanayotgan milliy o’quv dasturlarida o’quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish alohida e’tibor markazida turibdi.

Ta’lim jarayonida mustaqil ta’limni samarali yo’lga qo’yish bir necha omillarga bog’liq. Birinchidan, o’qituvchining metodik tayyorgarligi va interfaol usullarni

6

qo'llash darajasi. Ikkinchidan, o'quvchilarni mustaqil o'rganishga rag'batlantiruvchi pedagogik sharoitlar, ya'ni topshiriqlarning qiziqarli, hayotiy voqelik bilan bog'liq, izlanishga undovchi bo'lishi. Uchinchidan, o'quvchilarning o'zini-o'zi nazorat qilish va baholash mexanizmlarini takomillashtirish. Bu jarayonda refleksiya, portfolio, loyiha ishlari, ijodiy yozuv, munozara va muammoli ta'lim elementlari katta samara beradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham mustaqil ta'limning ahamiyatini oshirmoqda. Xususan, Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlarida o'quvchilarning mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirish, dars jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish, o'qituvchilarning metodik mahoratini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu boisdan, mustaqil ta'limni tashkil etishda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish, ularni milliy ta'lim sharoitlariga moslashtirish, darslik va o'quv-metodik majmualarni yangilash talab etiladi.

METODLAR

Ushbu tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlaridan o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish samaradorligini aniqlash maqsadida zamonaviy pedagogik va psixologik-didaktik yondashuvlar kompleks qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv orqali ta'lim maqsadlari, o'quv dasturlari mazmuni, dars jarayonini tashkil etish usullari va shakllari hamda o'quvchilarning natijalarini baholash mexanizmlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganildi. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda kommunikativ, kognitiv, ijodiy va refleksiv kompetensiyalarni shakllantirishga qaratildi, bu esa ayniqsa ona tili va adabiyot fanlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv esa o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularni matn tahlili, ijodiy topshiriqlarni bajarish, muhokamalarda qatnashish, loyiha ishlari va taqdimotlar tayyorlash jarayoniga keng jalb qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning empirik bazasini darslarni kuzatish, o'quvchi va o'qituvchilarni so'rovdan o'tkazish, shuningdek pedagogik tajriba tashkil etdi. Tajriba jarayonida muammoli ta'lim, loyiha asosidagi topshiriqlar, portfel tayyorlash va badiiy matnlarni mustaqil tahlil qilish kabi usullarning samaradorligi sinovdan o'tkazildi. Bunda an'anaviy shakllar — o'qituvchining tushuntirishi, asarlarni o'qish va tahlil qilish — innovatsion metodlar bilan uyg'unlashtirildi. Masalan, raqamli resurslar, onlayn muhokama platformalari, jamoaviy klaster va aqliy hujum xaritalarini tuzish orqali o'quvchilar mustaqil faoliyatga yo'naltirildi. Olingan ma'lumotlarni ishonchli qayd etish va tahlil qilish uchun miqdoriy hamda sifat tahlil usullari qo'llanildi: so'rovnomalar va nazorat topshiriqlari natijalari statistik jihatdan qayta ishlanib, kuzatuvlar esa analitik jadvallar va tavsifiy protokollar asosida hujjatlashtirildi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ona tili va adabiyot fanlaridan o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish samaradorligi bevosita metodik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi va ularning izchil qo'llanishiga bog'liq. Pedagogik tajriba davomida kuzatishlar, testlar va so'rovnomalar orqali yig'ilgan ma'lumotlar tahlili o'quvchilarning mustaqil faoliyati sezilarli darajada rivojlanganini ko'rsatdi. Xususan, muammoli ta'lim, loyiha asosidagi topshiriqlar va matn bilan ishlash usullarini qo'llagan guruhlarda o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi, adabiy

matnlarni tahlil qilish ko'nikmalari va og'zaki hamda yozma nutqda ijodkorlik namoyon etish qobiliyatlari sezilarli darajada oshdi.

Statistik qayta ishlash natijalariga ko'ra, tajriba sinflarida mustaqil topshiriqlarni bajarish samaradorligi nazorat guruhlariga nisbatan o'rtacha 20–25 foizga yuqori bo'ldi. Shu bilan birga, o'quvchilarning o'zini-o'zi baholash va refleksiya qilish ko'nikmalarida ham ijobiy o'zgarish kuzatildi. Anketalardan ma'lum bo'ldiki, tajriba sinfidagi o'quvchilarning 73 foizi "ona tili va adabiyot darslarida mustaqil ta'lim ularning qiziqishini oshiradi" degan fikrni qo'llab-quvvatladi. Bu esa, metodik yondashuvlarni takomillashtirish o'quvchilarda faollik, mustaqillik va ijodkorlikni kuchaytirishini amalda tasdiqlaydi.

Tajriba jarayonida o'quvchilarning badiiy matnlar ustida mustaqil ishlashi, xarakterlar tahlili, muallif g'oyalarini izlash, shuningdek, ijodiy yozuv va loyiha ishlari orqali natijalarni taqdim etishi samaradorlikning muhim omili sifatida qayd etildi. Ta'lim jarayonida innovatsion vositalar (klaster, aqliy hujum, fishbone, onlayn muhokama platformalari) bilan birgalikda an'anaviy usullarni uyg'unlashtirish o'quvchilarning bilim olish faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, natijalar metodikaning takomillashtirilgan shakli samarali ekanligini ko'rsatdi va uni keng miqyosda amaliyotga joriy qilish zarurligini asoslab berdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ona tili va adabiyot fanlaridan o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu natijalar pedagogika va didaktika sohasida olib borilgan ilg'or tadqiqotlar bilan hamohangdir. Masalan, Abdullaeva mustaqil ta'lim faoliyatini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning qo'llanishi o'quvchilarning mustaqil fikrlash va izlanish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [1]. Shunga o'xshash fikr Azixxodjaeva tomonidan ham ilgari surilib, ta'lim jarayonida metodik yondashuvlarning uyg'unligi va izchilligi zarurligi alohida qayd etiladi [2].

Mustaqil ta'limning metodologik asosi bo'lib hisoblangan tizimli va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar nazariy jihatdan ham o'z isbotini topgan. Beshpal'ko ta'lim jarayonini samarali loyihalashda texnologik yondashuvni qo'llash muhimligini ta'kidlab, bunda o'quvchi faoliyatini nazarda tutuvchi metodlar asosiy o'rin tutishini ko'rsatadi [3]. Davydovning rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi esa o'quvchilarning faolligini oshirish va ularni bilim jarayonining sub'yektiga aylantirish zarurligini asoslab beradi [4]. Ushbu nazariy qarashlar tadqiqotimizda kuzatilgan amaliy natijalar bilan uyg'un keladi.

O'quvchilarda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish, ayniqsa, ona tili va adabiyot fanlarida alohida ahamiyatga ega. Ziyoeva kompetensiyaviy yondashuvni o'zbek tili ta'limi jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [5]. Bu qarash Qosimov tomonidan adabiyot nazariyasini o'qitishda ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan umumiy metodik tamoyillar bilan mustahkamlanadi [6].

Innovatsion metodlar va axborot texnologiyalarining o'quv jarayoniga integratsiyasi ham tadqiqotimizda ijobiy natija berdi. Polat ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilar mustaqilligini oshirishda muhim vosita ekanini asoslaydi [7]. Xuddi shunday, Usmonov adabiyot darslarida innovatsion metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy faoliyatini

rag'batlantirish mumkinligini ko'rsatadi [8]. Bu natijalar bizning tajriba sinflarimizda ham o'z tasdig'ini topdi.

Psixologik-pedagogik nazariy qarashlarga ko'ra, o'quvchining tafakkuri va nutqi rivojida mustaqil ta'limning o'rni beqiyosdir. Vygotskiy nutq va tafakkur o'rtasidagi dialektik aloqani ta'kidlab, ta'lim jarayonida mustaqil izlanish va faoliyatni shart qilib qo'yadi [9]. Dewey esa demokratik ta'limda o'quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi faol sub'yekt sifatida ko'rish zarurligini ilgari suradi [10]. Shu bois, ona tili va adabiyot fanlarida mustaqil ta'limni tashkil etish nafaqat tilshunoslik va adabiyot o'qitish metodikasini takomillashtiradi, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi va ma'naviy barkamolligini ham ta'minlaydi.

XULOSA

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlaridan o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot bir nechta muhim ilmiy va amaliy natijalarni ko'rsatdi. Avvalo, mustaqil ta'limni samarali yo'lga qo'yish o'quvchilarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va izlanish ko'nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi omil bo'lib chiqdi. Bu fikr Abdullaeva tomonidan ilgari surilgan innovatsion texnologiyalar orqali mustaqil faoliyatni shakllantirish tamoyillari bilan uyg'un keladi. Shuningdek, Azizxodjaeva ta'kidlaganidek, metodik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi va uyg'unligi mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tizimli va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni ta'lim jarayonining passiv emas, balki faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bu masala Bespal'ko va Davydov tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlar bilan hamohang bo'lib, ta'lim jarayonini shaxsiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish zarurligini tasdiqlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv esa Ziyoëva va Qosimov tadqiqotlarida asoslanganidek, ona tili va adabiyot ta'limida kommunikativ, tahliliy va refleksiv kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash ham natijaviy omil sifatida qayd etildi. Polatning ilmiy ishlari ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini kiritish mustaqil ta'limni rivojlantirishning eng samarali yo'llaridan biri ekanini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, Usmonov tomonidan tavsiya qilingan adabiyot darslarida innovatsion metodlardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil izlanish va ijodkorlikni rag'batlantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaeva, M. O'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2018. – 212 b.
2. Azizxodjaeva, N.N. Pedagogika fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007. – 320 b.
3. Bespal'ko, V.P. Slagaemye pedagogicheskoy texnologii. – M.: Pedagogika, 1989. – 192 s.
4. Davydov, V.V. Teoriya razvivayushchego obucheniya. – M.: Intellekt-Tsentr, 2000. – 236 s.
5. Ziyoëva, Sh. O'zbek tili ta'limida kompetensiyaviy yondashuv. – T.: O'qituvchi, 2019. – 186 b.

6. Qosimov, B. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 265 b.
7. Polat, E.S. Sovremennye pedagogicheskie i informatsionnye texnologii v sisteme obrazovaniya. – M.: Akademiya, 2009. – 368 s.
8. Usmonov, S. Adabiyot ta'limida innovatsion metodlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 145 b.
9. Vygotsky, L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.
10. Dewey, J. Democracy and Education. – New York: The Macmillan Company, 1916. – 434 p.

